

Wonder

KAMER

Special
WAAROM
VERTROUWEN WE
WETENSCHAP?

I DON'T BELIEVE IN
GLOBAL WARMING
GLOBAL WARMING
I DON'T BELIEVE IN

TWEEHONDERD JAAR BANG VOOR EEN PRIK

Zes korte verhalen over wantrouwen in vaccinatie

PAGINA 18

Antifaxxers in de 18de eeuw • Kritische prikkers en HPV • Goddelijke vaccinatie

UITGAVE
03

JUNI 2023

Pokkenzooi: Anti-vaxxers in de achttiende eeuw

Anti-vaxxers zijn van alle tijden. De introductie van het inenten tegen de kinderpokjes stuitte in de achttiende eeuw al op verzet onder de bevolking. Maar waren de bezwaren indertijd ook niet meer gegrond dan nu?

AUTEUR RUBEN VERWAAL (ERASMUS MC & DURHAM UNIVERSITY)

Toen in 1754 de Haagse arts Thomas Schwencke kinderen wilde inenten tegen de pokjes, stonden ouders niet gelijk in de rij. Integendeel, hij noteerde dat bijna 90 procent van de mensen in Den Haag tegen de invoering was. Critici waren er snel bij om de schande en het gevaar van inoculeren aan te tonen. Zelfs satirische geluiden ontbraken niet. Zo verscheen in 1761 bij boekverkopers in heel Holland het *Kleyn samenspraakje tussen Lysje Moeyal en Kaatje Weetgraag*, over twee vrouwen die op de trekschuit van Den Haag naar Delft keuvelen over de inenting tegen de kinderpokjes. Kaatje vertelt dat ze zo graag haar oude Saartje in Den Haag opzocht, maar dat niet mag van haar man. Lysje vraagt waarom. ‘Omdat de pokken er zo regeren en ik en Jan en Saartje, onze kinderen, ze niet gehad hebben, en omdat ze daar met de pokken op straat lopen.’ Het was logisch dat Kaatje de kinderpokken wilde ontlopen. De angstaanjagende ziekte had niet veel gemeen met de onschuldige waterpokken die we vandaag de dag kennen. Het begon met een intense koorts — als patiënt kreeg je het bloedheet, rilde je van de

kou en je kreeg pijnsteken in hoofd en rug. Na twee dagen beven en zweten vormden zich op je hele huid blaren en zweren gevuld met witte etter. De vochtblaasjes groeiden en gingen stinken naar rottend vlees. Pus verkleurde van geelgroen naar roodpaars, en uiteindelijk zwart. Iedereen kon de pokken krijgen, maar het waren vooral kinderen die te zwak waren die het slachtoffer werden. Ongeveer één op de drie overleefde de pokken niet. Zij die het wel overleefden, waren voor het leven getekend met littekens.

Dat er nu een techniek bestond waarbij de arts opzettelijk de ziekte toebreacht, was voor veel mensen te bizar voor woorden. Deze techniek heette variolatie (*variola* is Latijn voor ‘kinderpokken’). In Engeland deden artsen er al aan, nadat lady Mary Wortley Montagu de praktijk uit Turkije had meegenomen. Een beetje pus werd uit de puist van een pokkenlijder gehaald en vervolgens

via een sneetje in de huid van een gezond kind aangebracht. De hoop was dat hierdoor een milde vorm van de ziekte werd aangewakkerd en de kinderen waren gevrijwaard van de heftige en dodelijke variant. Alhoewel sommige mensen er veel baat bij leken te hebben, bleef het een onplezierige operatie. Het was om erger te voorkomen, maar er werd een kras in je arm gemaakt en je werd ziek.

WAS EEN KLEIN DIERTJE DE OORZAAK VAN DE POKKEN?

Weerstand tegen inenten werd aangewakkerd door onduidelijkheid over de oorzaak van de pokken. Was een specifieke kiem verantwoordelijk, of maakten verdorven lucht, stinkend water of rottende stoffen mensen ziek? In opdracht van de Royal Society of London nam de geleerde Jean Théophile Desaguliers de proef op de som. In 1723 pakte hij zijn microscoop en bestudeerde de pus van zijn dochtertje die toen aan de pokjes leed. Hij kon echter geen *animacula* of kleine diertjes vinden, enkel bolletjes die andere vormen leken te hebben dan de bloedbolletjes. Ideeën over vieze lucht of gifstoffen bleven nog tot de tweede helft van de negentiende eeuw gangbaar. Met de elektronenmicroscoop, uitgevonden in 1931, konden virussen voor het eerst worden gezien.

Bijna 90 procent van de ouders in Den Haag was tegen het inenten van hun kinderen

GOEDE ZAKEN

Een stoet zieke mensen met de pokken loopt weg van een dokter die zijn geld telt. Ingekleurde ets, Parijs, ca. 1800 (Bron: Wellcome Collection).

SATIRE EN KRITIEK

Het spottende *Samenspraakje* speelde met de verwarring over welke pokken het nu eigenlijk ging. Want naast de kinderpokjes heersten ook de mazelen, waterpokken en seksueel overdraagbare pokken, de gangbare naam voor syfilis. Toen twee Engelse artsen in 1767 naar Den Haag reisden, boden ze hun methode van inenting aan buiten de stad. 'Waarom zijn die lui niet op de Haagse kermis gekomen, in zo een tent, weet je niet, als *Suyker de Gogelaar?*' vroeg Kaatje. 'Ja warempel, ze goochelen ermee, ze hebben ze aan een dame op de

Rijswijkse weg gegeven in een koets,' zei Lysje. 'Wel, dat geloof ik wel,' riep Kaatje schertsend, 'daar hebben er wel meer de pokken op de Rijswijkse weg in de kermis of zo gekregen!' Het was de Engelse artsen misschien ontgaan dat hier sekswerkers tippelden. Behalve satire waren belangrijke argumenten tegen inenting verpakt in het *Samenspraakje*, namelijk over de gevaren en risico's. Het werd snel duidelijk dat personen die net waren ingeënt een potentieel gevaar vormden voor de gemeenschap, omdat zij de dodelijke pokken konden verspreiden onder vatbare mensen

met wie ze in contact kwamen. Zoals Lysje verwoordde: 'Maar lopen die mensen zeker met de pokken zo op straat; wel, dan hoeven ze niet veel in te enten, dan kan men ze wel vanzelf krijgen.' Ook was inenting best riskant. Hoewel de kans om aan de pokken te sterven veel kleiner was dan wanneer men de ziekte op de gebruikelijke wijze had opgelopen, kregen sommigen als gevolg van hun inenting toch een zeer gevaarlijke of zelfs fatale versie van de pokjes. Zowel artsen als leken vroegen zich bovendien af of inenting nu echt

Van de 12.000 kinderen die de pokken kregen, stierf bijna 20 procent

voorkwam dat je de ziekte alsnog opliep. In 1755 barstte de kinderpokjesepidemie in alle hevigheid uit in Den Haag. De epidemie duurde tot 1773. Gedurende de eerste tien jaar hield Schwencke het aantal doden nauwgezet bij. Van de 12.000 kinderen die de pokken kregen, stierf bijna 20 procent. Het verzamelen van data verbeterde door de tijd heen, maar onweerlegbare bewijzen dat inenting je beschermd bleven uit. Leidde een milde vorm van de kinderpokjes echt tot permanente bescherming? 'Dat is

HOE ONTSTOND VACCINATIE?

Melkmeisjes stonden erom bekend dat ze altijd een gave huid hadden. Kwam dit misschien doordat ze vaak de koepokken hadden gehad? Geïnspireerd door dit idee ging Edward Jenner experimenteren met inenten met koepokken. De veelbelovende resultaten stemden hem enthousiast. Men moest niet meer inenten, maar *vaccineren*: het latijn *vaccinus* komt van *vacca* en dat betekent 'koe'.

Maar het idee dat je de gezonde lichamen van kinderen de ziekte van een koe geeft, was voor veel mensen abject en mensonterend. Dr. Rowley uit Oxford begon een anti-vaccinatiecampagne waarbij hij een jongen liet zien met sterk gezwollen klieren, waardoor hij 'het gezicht van een koe' had aangenomen.

raar, ze krijgen soms 3 of 4 pokjes en da's genoeg en dan krijg je ze nooit weer, zou jij dat geloven?' vroeg Lysje. 'Dat zullen ze mij niet wijs maken,' antwoordde Kaatje. Sommige artsen twijfelden aan de praktijk, vooral door de afwezigheid van een sluitende medische theorie die verklaarde waar de pokjes vandaan kwamen, en hoe variolatie precies werkte. Kwamen de kinderpokjes misschien in het bloed door verkeerd verteerd voedsel dat leidde tot rotting van het bloed? Dat zou de ziekte onontkoombaar maken. Of hadden kinderen nog een bepaalde hoeveelheid waterig bloed dat vatbaar was voor de pokken en dat naarmate de ziekte vorderde zou opraken? Dat zou kunnen verklaren waarom verpleegsters, nadat ze de ziekte hadden gehad, pokkenlijders konden verzorgen zonder zelf ziek te worden. Of waren misschien minuscule diertjes de boosdoener? Dat zou toch de beste verklaring zijn voor de besmettelijkheid van de ziekte, maar inzichten vanuit de microscopie bleven uit. Geen van deze theorieën werd bevestigd, wat sommige artsen ervan weerhield het inenten enthousiast te omarmen.

Ten slotte waren er religieuze bezwaren, gebaseerd op de sterke

overtuiging dat opzettelijk inenten van iemand met pokken, ongeacht het resultaat, een inmenging in Gods voorzienigheid vormde.

FASHION

De verachting van tegenstanders uitte zich in de wijze waarop ze over inenting spraken, namelijk als een modeverschijnsel. 'Pokken! wel voor een zoetekoek meid wou ik die hebben, zo smakelijk praten ze ervan in Den Haag,' joelde Lysje. 'Ja de groten [elite] doen zo veel, Leysje, wat jij en ik wel zouden laten zitten. In 't Haagje is het niet als bij ons, daar heb je altijd wat raars,' aldus Kaatje. Varioleren was dus een hype die hopelijk in vergetelheid zou raken als mensen zich zouden realiseren hoe dwaas het was om jezelf met een potentieel dodelijke ziekte te infecteren.

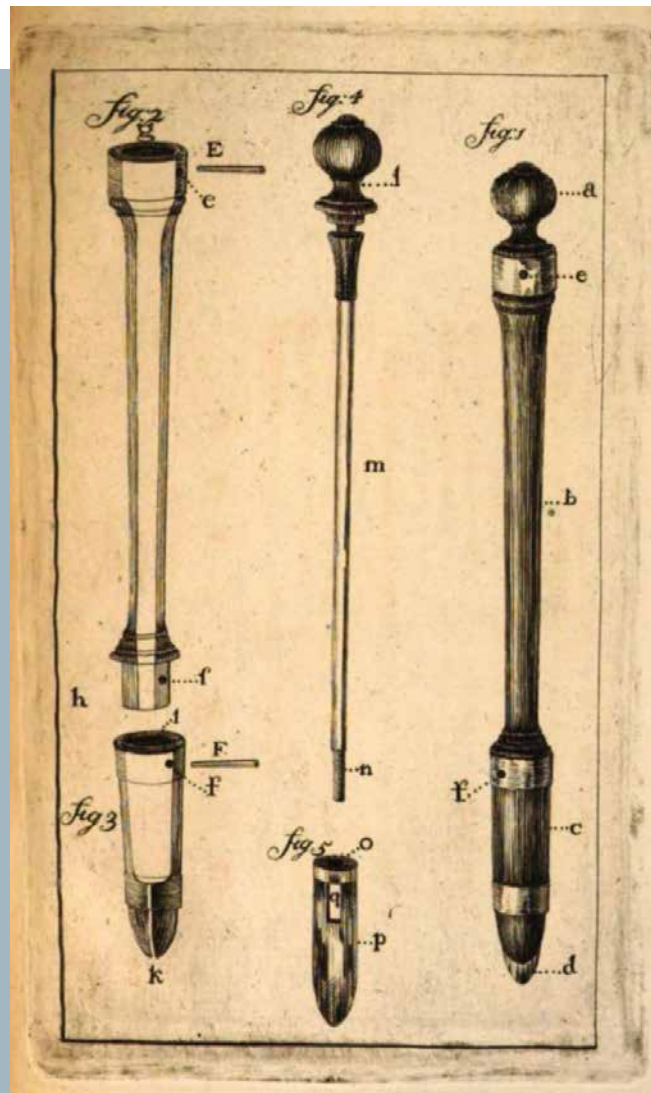
Het praten over inenten als laatste medische mode ging verder dan een eenvoudige uiting van afkeuring. De achttiende-eeuwse anti-inenters stelden daarmee de ethiek van de procedure zelf ter discussie. Ze suggereerden dat de beoefenaars slechts hun rijke clientèle wisten uit te buiten. Notabelen zouden 40 tot 50 dukaten per persoon betalen voor hun inenting. Kaatje: 'Nou ben ik maar een dom mens, maar ik zie wel, dat is maar apenspul om de rijkelui geld uit de beurs te kloppen.'

Voorstanders lieten het *Samenspraakje* van Lysje Moeyal en Kaatje Weetgraag niet zonder weerwoord aan zich voorbijgaan. Ene B. Regtuyt uit Maarssen, voorstander van de

‘Het is maar apenspul om de rijkelui geld uit de beurs te kloppen’

pokinenting, was niet bepaald gecharmeerd van de ‘oude wijven praat’. Regtuyt beweerde dat het nut van inenting allang was bewezen en dat de Engelse lieden heus ook voor minder dan 40 dukaten zouden inenten als men het niet kon betalen – Lysje en Kaatje hadden duidelijk een snaar geraakt.

In de loop van de achttiende eeuw ontwikkelde de techniek zich verder door de uitvinding van vaccinatie: het inenten met de koepokken. Ook de debatten en pennenstrijd over de voor- en nadelen van inenten zouden onverminderd doorgaan. Lysje en Kaatje hadden grotendeels gelijk dat de inenting met pokkenstof niet zonder gevaar was. Maar op één punt hadden ze ongelijk: inenting zou nooit meer uit de mode raken. ■

MES VOOR INTENTING

Instrument voor het maken van incisies voor inoculatie (Bron: Genees- en Heelkundig Gezelschap, *De inenting der kinderpokjes*).

Lees meer

De citaten komen uit: *Kleyn samenspraakje tussen Lysje Moeyal en Kaatje Weetgraag, twee vrouwen, vaarende van den haag naar Delft. Over de inenting der kinderpokjes* (Amsterdam 1761) en Thomas Schwencke, *Noodig bericht, over de in-ëntinge der kinderpokjes in 's Hage* (Den Haag 1756).

Over de geschiedenis van de kinderpokjes, zie: Genevieve Miller, *The Adoption of Inoculation for Smallpox in England and France* (Philadelphia 1957) en Willibrord Rutten, *'De vreselijkste aller harpijen': Pokkenepidemieën en pokkenbestrijding in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw: Een sociaal-historische en historisch-demografische studie* (Wageningen 1997).

Wonderkamer is een uitgave van:

Belgisch-Nederlands genootschap voor wetenschaps- en universiteitsgeschiedenis
Société Belgo-Néerlandaise pour l'histoire des sciences et des universités
Belgian-Dutch Society for the History of Science and Universities

Word nu lid van Gewina en ontvang:

UITNODIGING VOOR
CONGRESSEN, LEZINGEN,
EXCURSIES, BORRELS

2X PER JAAR
WONDERKAMER MAGAZINE
THUISGESTUURD

GRATIS ONLINE TOEGANG TOT
JOURNAL OF THE HISTORY OF
KNOWLEDGE

 24 per jaar voor studenten en promovendi

 42 per jaar voor alle anderen

Meer info? Bezoek www.gewina.nl